

КЛАСИФІКАЦІЯ НАЗВ ПІСНЕСПІВІВ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Уточнено дефініцію поняття „піснеспів”, проаналізовано проблему класифікації назв піснеспівів у працях українських та зарубіжних вчених, запропоновано власну класифікацію назв піснеспівів релігійної термінолексики за певними критеріями.

Ключові слова: піснеспів, богослужбовий піснеспів, літургійний спів, конфесійний стиль, релігійна термінолексика.

Конфесійну термінолексику не досліджували в Україні через політичні й духовно-культурні процеси. За останні століття українська мова стала богослужбовою, з'явилися мовознавчі розвідки про конфесійний стиль української мови. Завдання нашого окресленого напрямку дослідження – простежити історію формування лексико-тематичної групи назв піснеспівів конфесійного стилю. О. Горбач лише окреслив цю проблему у статті „З історії української церковно-музичної термінології“ [4]. Дефініції піснеспівів не були об'єктом системного дослідження, це визначає **актуальність** праці. У дослідженні запропоновано власну класифікацію назв піснеспівів релігійної термінолексики, а також проаналізовано класифікації українських і зарубіжних учених. Стаття виконана на основі лексикографічних та довідникових джерел української мови, які охоплюють період XI-XXI ст.

Духовна музика складає невід'ємну частину культури українського народу. Богослужбовий спів возвеличує душу людини, підносить її до небес. Ця музика є універсальною мовою, завдяки якій виражається духовний світ, світ безмежного ідеалу – Бога. Духовну пісню досліджували Ю. Медведик, О. Зосім та ін. Так, відома дослідниця О. Зосім розглянула українську духовну пісню, зіставивши наші давні пісенні традиції з надбанням європейської музичної культури [5]. Ю. Медведик проаналізував друковані видання XVII-XVIII ст., на сторінках яких опубліковано тексти українських духовних пісень, на основі опрацьованих текстових джерел розглянув питання генези та розвитку української духовної пісенності, вдало схарактеризував жанрово-стильові особливості духовної пісні, а також висвітлив релігійно-катехитичну сутність українських духовних пісень [10]. Російські учені досліджували богослужбові співи руської православної церкви (І. Гарднер [2]) та історію богослужбового статусу від I до IX століття, назви піснеспівів, що виконують на вечірні, утрени, літургії, панахиді (М. Скабалланович [11]). С. Булик-Верхола простежила основні періоди становлення і розвитку української музичної термінології, з'ясувала лексико-семантичні особливості музичної терміноло-

гії української мови [1]. О. Горбач з'ясував історію походження деяких термінів церковно-музичної термінології (назви священнодій, книг, богослужб і їх частин та богослужбових співів) [4].

Метою статті є дослідження назв піснеспівів як окремої тематичної групи сакрального стилю. Наше **завдання** – уточнити дефініцію поняття „піснеспів”, окреслити види піснеспівів, запропонувати власну класифікацію назв піснеспівів релігійної термінолексики.

Піснеспіви є свідками вищої реальності, які одухотворяють людину. Саме вони є спробою заповнення в душі кожної людини присутності Бога. Церковні пісні завжди були літургійним співом християн. Уся літургія, різні види відправ вважають співаними молитвами (піснями), які формують окремий пласт релігійної термінолексики. Богослужбові піснеспіви потребують наукових досліджень. Дефініцію піснеспіву подано у словнику-довіднику Ю. Юцевича [19]. За його словами, піснеспів – це узагальнена назва церковного одноголосого співу з служби Божої. Визначення окресленого поняття знаходимо і в інших працях: „Піснеспів – це складова богослужіння, призначена для співочого виконання: акафіст, алуарій, антифон, ірмос, іпакой, канон, кондак, причасний, прокимен, псалом, стихира, тропар тощо” [18, с. 96], „Церковні піснеспіви – це богослужбові молитви, тому в них значна роль належить слову” [8, с. 148].

Отже, піснеспів – це духовний богослужбовий спів, який виконують під час різного виду обрядів та священнодій для прославлення Бога та вшанування пам'яті святих.

О. Шевчук досліджувала Київський наспів у контексті церковно-монодійного співу України й Білорусії в XVII-XVIII ст. [13]. Вона розглядає такі основні українські жанрові комплекси співів Київського наспіву: *осмогласні*, які у складі вечірні й утрени (Всенощної) є *змінними* (йдуть за календарем або співаються за потреби) і *незмінні* з Всенощної та Літургії (частково *осмогласні*, здебільшого так звані *неосмогласні*). „Для змінних піснеспівів є уславлення святих у дні їхньої пам'яті (подобни), згадка подій Євангелія в неділю на утрени (стихири Євангельські), прослава свята (стихири і тропар Пасхи, кондак Різдва, стихира й канон у Вербну неділю, кондак Акафісту Богородиці). Співи з молебнів мають подячний характер (стихири Богородиці, кондак Ісусу Сладкому), або благальний (катавасія); натомість поминання містять молитви за упокій померлих“ [13, с. 7].

П. Маценко визначає *восьмигласний спів* як

„суто церковний, богослужбовий, восьмиголосний” [9, с. 80], який був здавна відомим у нашій традиції. Дослідник зазначає, що і *кондакарний спів*, і *знаменний* завжди призначався для найбільш урочистих моментів Богослужінь („*Поліселей*”, „*Аллилуарій*”, „*Всяке дихання*”, „*Свят Господь*”, *кондаки*, *іпакої*, деякі святкові *тропарі* і *катавасії*, а також *воскресні тропарі* „*Воскрес із гробу*” і „*Днесь спасіння*”). *Знаменний спів* з його семіографією містить спів *стихир подобних, святым, празничних, Чотирнадцятниці* і *П'ятдесятниці*, ірмоси цілого року, *антифони Восьмикласника*, *євангельські стихири* – тобто все те, що складає необхідну потребу для річного кола Богослужінь.

„Зміст незмінних піснеспівів не пов'язаний з певною пам'яттю за календарем. Всенощна передає історію людства й Старозавітної Церкви, а кінець утрени налаштовує на молитовне одухотворення, пов'язане з очікуванням близької за часом Літургії; це кульмінація храмового дійства, яка потребує від людини спеціального духовного підготування, особливого настрою, що виникає під час участі у Всенощній” [13, с. 7].

Польський дослідник Б. Бартковський поділяє духовні пісні на: *позацерковні, церковні нелітургічні та церковні літургічні*. *Позацерковні* нічого спільного з літургією не мають („не виконують функції літургічних співів і не мають церковного характеру” [14, с. 24]). *Церковні нелітургічні* твори виконують під час храмових молебнів, позахрамових обрядів. *Церковні літургічні пісні* Б. Бартковський визначає як такі, що „пов'язані з фактом їх виконання у межах літургічних відправ, не завжди, однак, згідно з церковними приписами. Про літургічність пісні свідчить її зв'язок із літургією” [14, с. 12–25]. Він виокремлює такі ознаки, притаманні церковній пісні (літургічній та нелітургічній): „1. Релігійний текст національними мовами. 2. Використання у богослужінні та молебнях (що не є рівнозначно літургії), які відправляються у храмі або поза храмом. 3. Спільне виконання громадою, яка передбачає відповідно просту мелодію. 4. Міститься у церковних співаниках та збірках пісень, які раніше називалися „набожними”, а також має приховану або ясно виражену апробацію церковної влади і думку виконавців щодо визначення пісні як церковної” [14, с. 20]. *Церковні нелітургічні* пісні використовують під час різних процесій, церковних відправ і свят, перед казанням і після. О. Зосім припускає, що співи духовних пісень поширилися на позалітургічних відправах. Вона визначає три види співу: *літургічний, паралітургічний і позалітургічний (позабогослужбовий)*. *Літургічний спів* „починається від середньовіччя і закінчується сьогоднішнім днем, *паралітургічний* – спів, який виконувався в латинській церковній практиці під час паралітургічних обрядів: Хресної

дороги, виставлення Святих Дарів, а також на різних процесіях та молебнях. *Позалітургічні (позабогослужбові)* – пісні, що носили релігійний характер, але не призначались для співу у храмі” [5, с. 30]. Ця класифікація корелює з класифікацією Б. Бартковського.

М. Скабалланович зосереджує увагу на таких групах піснеспівів: *початковий псалом, світильні молитви, ектенії, кафізма „Блажен муж” і початкові, псалми „Господи возвах”, стихири, догматики, „Світе тихий”, прокімен, літія, сідальні, непорочні, поліселей, канони, хвалитні* [11].

Отець Р. Головацький виокремлює піснеспіви, які є в I-ій частині Вечірні: *псалом 103-й, світильні молитви*, різні види *ектеній: велика або (мирна), „катизми („Блажен муж”, чергові)*. У II-ій частині Вечірні учасники відправи висловлюють Господеві свої почуття, здійснюючи це у потрійний спосіб: 1) за допомогою біблійних текстів (*псалми, прокімени, стихири читання*), 2) церковними супровідними *піснями-гімнами, догматами („Світе тихий”)* і *прокіменами*. 3) окремо укладеними *молитвами (ектеніями): „Помилуй нас, Боже”, „Річм всі”, „Сподоби Господи”, „Ісполнім молитви”, аллуя*. У III-ій частині вживають: *літійні стихири (на стиховні)*, *заключні моління (симеонова пісня, трисвяте, тропарі, псалом 33-й*. На Повечір'ї використовують піснеспіви: „*Прийдіте поклонімося*”, *трисвяте, тропарі повсякденні, „День прешед”, „Вірую”, Літанії, псалми, „З нами Бог”, Аллуя із стихами, „Господи помилуй*”. На Утрени виконують піснеспіви: *тропарі „Бог Господь”, „Аллилуя”, катизми сідальні, співані, прокімен*.

Російський дослідник К. Керн звертає увагу на такі назви *піснеспівів*, які вживають на богослужіннях: *антифони (антифони Псалтиря, антифони степенні, зображальні), іпакої, тропар (тропарі відпустові, тропарі канона і на „Господи возвах”, кондак, акафіст, стихири (на „Господи возвах”, літійні), канон, катавасія, сідален, світилен, прокімен, аллилуарій, причастний, поліселей, непорочні, подобен, самогласен, самоподобен* [7].

Г. Дяченко серед назв піснеспівів розрізняє: *Блажнны, богороднчны, воскреснь, восточны, крґстобогороднчнь, крґстовоскрґснь, мрґртвднны или покойны, нпорочны, подобны, похвалы, самогласны, самоподобны, хвалитг или хвалитны, благословднны, троичнь*. Богородичні поділяються на: 1) Богородичень догматикь; 2) Богороднчны отпустительный седмичный восьмигласові; 3) Богороднчны отпустительный воскресный; 4) Богороднчны оть менших=ь – отпустительный седмичный; 5) Богороднчны по гласу святого; 6) Богороднчнь первий; 7) Богороднчны часовь [17, с. 53]. Обстоюємо погляд, що, крім вищеназваних піснеспівів, Г. Дяченко наводить наступні, які

використовують у богослужбовій практиці: Агіось надгробный, агіось задушный; азматикъ, антѣфвнъ (антифони изобразительный, антифони кафизмъ, антифони литургии всдгднвныг, антифони молитвы (или молитвы согласія), антифони праздничныг, антифони степенны) [17, с. 19], возгласъ, чдстнйша#, входна#, ексапостиларій, ектрні#, просительная ектені#, сигуба# уктрні#, заплвъ, икосъ, ипакои, ирмосъ, ікосъ, катавасі#, киріг глдисонъ, кондакъ, полігдлй, припѣвъ, причастгнъ, прокимгнъ, вдликій прокимгнъ, воскресный канонъ, псалом-псальмость, стдгднныг псалмы, прддначинатгльный псалом, свѣтилгднъ, стихира, гванггльская стихира, анмморговы стѣхиры, анатолігвы стѣхиры, сѣдалгднъ, трипѣснцъ, чгтвгропѣснцъ, Упакои, аллилуіарій, анггльская пснь, архаггльскій гласъ, литані# и литі#, тропарь, отпуститгльныг тропари, кондаки и богородичны, трисв#тог [17].

К. Субботін класифікує піснеспіви на основі їхньої лексико-тематичної спрямованості:

1. Назви піснеспівів, які вказують на їх зміст – величальні, багатолітні, воскресні і хрестовоскресні, богородичні і хрестобогородичні, догматики, троїчні, мученичні, покаянні і зворушливі, покійні, світильні й ексапостиларні.

2. Назви піснеспівів, які вказують на їх об'єм (кондак, ікос). Це співи, що виражають сутність свята або ж „похвалу” святому. Обидва співи подібні не лише за змістом, але й за викладом: писані одним розміром, співаються на один і той же глас, закінчуються нерідко одними і тими ж словами. Тому ікос розміщений завжди після кондака і ніколи без нього.

3. Назви піснеспівів, які вказують на поетичний розмір, склад і їхній вид (стихира, канон, тропар, антифони). За змістовими характеристиками канони поділяються на: недільні, хрестовоскресні, Богородичні, троїчні, святі. Серед антифонів виділяють: а) антифони кафизм, або „слави” („Молитвами Богородице, Спасе, спаси нас”); б) антифони образотворчі, що складаються з псалмів: 102-й („Благослови душе моя Господа і вся внутрішня моя ім'я святе Його ...”) і 145-й („Хвали душе моя Господа, буду хвалити Господа в животі моєму”. Коли співають образотворчі антифони, то замість 3-го антифону співають блаженні з тропарями з 3-ю, 6-ю чи іншою піснею ранкового канону; в) антифони щоденні („Молитвами святих Твоїх, Спасе, спаси нас”), що складаються з псалмів: 9-го („Благо є сповідатися ...”), 92-го („Господь воцарився, в красу зодягнувся ...”) і 94-го („Прийдіть, радіймо ...”), співають на літургії, замість образотворчих і блаженних, у дні несвяткові. г) антифони святкові; д) антифони поважні. 4) назви, які вказують на відношення тих, хто співає і слухає: а) акафіст; б) сідальні; в) іпакоі.

5. Назви піснеспівів, які вказують на час співу

при богослуженні. Це такі піснеспіви: а) прокімни; б) аллилуарії; в) причасні; г) відпустові.

6. Назви піснеспівів залежно від місця Святого написання, з якими з'єднуються їхні співи: 1) благословенні; 2) непорочні; 3) хвалитні; 4) блаженні; 5) поліелей [12, с. 13–19].

У нашому дослідженні важливим є запропонувати власну класифікацію. Уважаємо, що пропонує класифікація буде актуальною для наших подальших досліджень. Отже, церковні піснеспіви залежно від виду богослужіння, на наш погляд, можна класифікувати за характером піднесеності (ступенем урочистості) на: 1) сумні (медитативні) та 2) радісні. Сумні характеризуються емоційною піднесеністю, сумом, хвилюваннями, коли, наприклад, переживаєш і роздумуєш на Хресній Дорозі над катуванням Ісуса Христа. До цього різновиду належать похоронні співи, які спонукають до розмірковування над тайною життя і смерті, сенсом життя людини, яка прийшла і йде з цього світу в потойбічний. Радісні піснеспіви надихають людину на піднесений настрій, який супроводжується пишністю, дзвінкістю звучання, експресивністю, возвеличують події величальні (народження Ісуса Христа (Різдво), Воскресіння Ісуса та ін.). Духовна музика характеризується особливою мовою оформлення, звучання і надає душі піднесеності, єднає її з Богом.

Духовні піснеспіви українського обряду розрізняємо за кількістю осіб під час виконання співу: одноголосні (одноосібні) й багатоголосні (багатоосібні). Перші виконуються священиками, дяконами, дяками, святими особами вищих санів у вигляді молитов і проповідей, другі – церковним хором, всіма вірними, певними парафіями, особливо співають антифони, псалми, священні тексти, гімни, стихири і т. д.

За ступенем протяжності у часі виокремлюємо піснеспіви скорочені і обширні (розтягнені у часі). До скорочених належать: ірмос, трисвяте, возглас, трипіснецъ, чотиріпіснецъ, а до обширних – акафіст, псалом, прокімни, богородичні і т. д. За ступенем змінюваності / незмінюваності піснеспіви поділяють на стабільні та нестабільні. До стабільних належать догматики з богородичними, ірмоси воскресні, сідальні та степенні антифони, а до нестабільних – подобни, катавасія, стихири Євангельські, тропарі, кондаки, канони на великі свята.

Використовуючи класифікацію К. Субботіна, пропонуємо поділ назв піснеспівів на три групи: 1) Назви піснеспівів, які вказують на їхній зміст: Величальні (богородичні, хрестобогородичні, воскресні, хрестовоскресні, троїчні, довголітні, догматики, Світе тихий, хвалитні, причасні); 2) Назви піснеспівів, які вказують на їхню поетичну форму, структуру, вид – це всі піснеспіви, які

вживають на богослужіннях: *стихира, канон, тропар, антифони, акафист, псалми, литія, анафори, ектенія, іпакой, ірмос, катизми, прокимен, подобен, світилен, сідален, самогласен, самopodoben і т.д.*; 3) Назви піснеспівів, які вказують на час співу на богослужіннях: *прокимни, аллилуарії, причасні, відпустові*.

Дослідження піснеспівів конфесійного стилю – актуальне завдання не тільки для мовознавців, але й для ширшого кола наук. Ми розглянули класифікації піснеспівів, уточнили дефініцію поняття „піснеспів”, запропонували класифікацію назв піснеспівів за певними критеріями. Надалі необхідно ґрунтовніше дослідити аспекти дослідження конфесійної лексики, обґрунтувати історію формування лексико-тематичної групи назв піснеспівів як складника релігійної термінології, починаючи з XI століття і до наших днів. Це завдання подальших наших розвідок.

Література

1. Булик-Верхола С. Формування і розвиток української музичної термінології : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 2003. – 20 с.
2. Гарднер И. Богослужбное пение русской православной церкви. (Сущность. Система. История.) / И. Гарднер. – М. : Московская духовная академия, Сергиев Посад, 1998. – Т. 1. – 592 с.
3. Головацький Р. Пояснення богослужіннь / Р. Головацький. – Львів : Місіонар, 2007. – 804 с.
4. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології // Олекса Горбач. Термінографічна серія / ред. Б. Рицар, Р. Микульчук. – Л., 2004. – с. 58-78.
5. Зосім О. Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII – XIX століттях : [монографія] / О. Л. Зосім. – К. : ДАКККІМ, 2009. – 204 с.
6. КАЛОФΩΝΙΑ / ΚΑΛΟΡΗΟΝΙΑ : Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. – Вид-во Українського Католицького Університету. – Львів, 2004. – № 2. – 386 с.

Уточняється дефініція поняття „песнопение”, аналізується проблема класифікації названих песнопень в трудах українських і зарубіжних учених, пропонується власна класифікація названих песнопень релігійної термінології по визначених критеріях.

Ключевые слова: *песнопение, богослужбное песнопение, литургическое пение, конфессиональный стиль, религиозная терминология.*

This article makes definition of concepts „chant” more exact, analysed problem of classification titles of the chants in the works of ukrainian and foreign scientists, offered own classification titles of the chants religious terminological vocabulary according to certain criterion.

Keywords: *chant, liturgical chant, liturgical singing, confessional style, religious terminological vocabulary.*

7. Керн К. Литургика. Гимнография и Эортология / К. Керн. – М. : Изд-во Дома „Грааль“, 2000. – 138 с.
8. Корній Л. Історія української музики / Л. Корній. – Київ – Харків – Нью-Йорк, 1996. – Т. 1. – 313 с.
9. Маценко П. Нариси до історії української церковної музики / П. Маценко. – Роблін-Вінніпег, 1968. – 150 с.
10. Медведик Ю. Українська духовна пісня XVII-XVIII століть / Ю. Медведик. – Львів : Вид-во Українського Католицького університету, 2006. – 324 с.
11. Скабалланович М. Толковий типикон / М. Скабалланович. – М. : Сретен. монастирь, 2004. – 694 с.
12. Субботин К. Руководство к изучению Устава Богослужения Православной Церкви / К. Субботин. – М. : Изд-во имени святителя Льва, папы Римского, 2010. – 137 с.
13. Шевчук О. Київський наспів у контексті церковно-монодичного співу України та Білорусії XVII-XVIII ст. : дис... канд. мистецтвознавства : 12.00.01 / Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського. – К., 1999. – 225 с.
14. Bartkowski V. Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy / V. Bartkowski. – Kraków : PWM, 1987. – 284 s.

Список використаних лексикографічних та довідникових джерел

15. Василянські церковні напиви. На правах рукопису. – Рим : накладом Генеральної Курії ЧСВВ в Римі, 1961. – 383 с.
16. Вечірня і утрєня та інші богослужіння на всі неділі і свята цілого року. – [2-ге вид. випр.]. – Вінніпег : вид. ОО. Василян у Лондоні, 1945. – 1070 с.
17. Полный церковнославянский словарь / за ред. протоієрея Г. Дьяченка. – М. : Отчий дом, 2001. – 1120 с.
18. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
19. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник / Ю. Юцевич – Тернопіль : Богдан, 2003.